

*Nagy az Isten állatkertje...:
Állat(ság)ok a magyar irodalom- és
művelődéstörténetben*

Lektorálta, az előszót írta:

ÁCS Pál

A kötetet szerkesztette:

MERCS István

A címlapon szereplő képet Heltai Gáspár *Száz fabula* című művének
XVIII. századi ismeretlen illusztrátorának fametszete alapján
Kaza György készítette

© Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, Nyíregyháza

© Szerzők

ISSN: 2060-2324

ISBN: 978-615-5971-00-6

Kiadta:

Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, Nyíregyháza

Nyomdai munkálatok:

Kiss János nyomdaipari vállalkozó

4551 Nyíregyháza-Oros, Kezdő út 18.

Nyíregyháza, 2019

HEGEDÜS Béla

Mit jelent a kaméleon?

Anya emlékének

Stephan Schultz, a hallei *Institutum Judaicum et Muhammedicum* nevű XVIII. századi szervezet utazó munkatársa 1754 nyarán ptolemaiszi (ez nagyjából a mai, izraeli Haifa) vendéglátóival, az angol konzullal, Mr. Usgate-tel és annak kíséretével Názáret felé lovagolt. Hajnalban indultak a 40 kilométeres útra, másnap akartak visszatérni. Az út során Schultz életében először megpillantott egy kaméleont, amiről a következőképpen számolt be a *Die Leitung des höchsten nach seinem Rath auf den Reisen durch Europa, Asia und Africa* című könyvének ötödik kötetében.¹

„Találtunk egy fán egy kaméleont, s hagytuk, hogy különböző színű kendőkre másszon rá, zöldre, pirosra, kékre és fehérre, amely színekkel, a fehéret leszámítva, külsőleg azonossá vált. Pl. ha kék kendőn feküdt, vagy azzal bebugyoláltuk, kékké lett, és így tovább a többi színnel. Viszont ha fehér kendőre helyeztük vagy azzal terítettük le, megőrizte természetes hamuszürke színét. Az állat meglehetősen nagy volt, a feje mintegy egy hüvelyk, a teste nagyjából hét, míg a farka hét vagy nyolc hüvelyk hosszú; egyébként úgy nézett ki, mint bármely hüllő vagy gyík. Csupán a hosszú lába és a tevéhez hasonlatos púpjá mutatta a különbséget. Illetve az, hogy szemben a hüllőkkel, gyíkokkal, amik igen gyorsan mozognak, ez percenként egy lépést tett, ami által igen rest és lomha benyomást tesz, olyan, mintha nem lenne teljesen éber. Így könnyen meg is tudtuk fogni, és a fent nevezett próbáknak alávetni. A felső ajkán található egy kb. 6–7 hüvelyk hosszú ormány, ami oly finomságú, hogy finomabb a selyemzsinórnál is, s amelynek a végén az elefánt ormányához hasonlóan egy nagy csomó van. Ezt az ormányát igen ügyesen képes elrejtetni, úgy, hogy nagyítólencsére van szükség ahhoz,

* A szerző az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ SCHULTZ, Stephan, *Der Leitung des höchsten nach seinem Rath auf den Reisen durch Europa, Asia und Africa. Fünfter und letzter Theil. Aus eigener Erfahrung beschrieben; und auf vieles Verlangen dem Druck übergeben*, V/5, Halle, C. H. Hemmerde, 1775. Az idézetet saját fordításomban közlöm.

hogy felcsavarodva is láthassuk. Ha viszont egy légy túl közel repül az állathoz, annak nyaka köré tekeri ormányát, magához húzza, s felfalja. Ezt saját szemünkkel láttuk. Hogy mi mást eszik, azt nem tudom, de hogy nem csupán a levegőből él, az abból is kitetszik, hogy megeszi a legyet, s a légy az nem levegő.

Egy diófa levelével fogtam meg és helyeztem egyik kendőről a másikra. Mivel az állattal ilyen jól szórakoztam, barátaim egyike sem akarta azt magáénak, még Usgate úr sem, aki pedig először vette azt észre: így nekem ajándékozták.”²

Schultz a kaméleont tényleg megtartotta, olyannyira, hogy magával vitte haza Hallébe, és az akkori Árvaház, a mai Franckesche Stiftungen *Wunderkammer*jében helyezte el. 2001-ben, nagy bánatomra már nem volt meg.

A franckeai intézményekhez lazán kapcsolódó *Zsidó és mohamedán intézet* fő célja az volt, hogy missziós terepmunkával alátámasztva siettesse a zsidók és mohamedánok – idővel szerintük mindenképp bekövetkező – megtérését. Tagjai héberre, jiddisre és különböző arab dialektusokra fordították az Újszövetség könyveit, s azokat címlap nélkül vitték magukkal a Schultzhoz hasonló utazó munkatársak (reisende Mitarbeiter) Keletre és a Közel-Keletre.³

A legjelentősebb utazó munkatárs kétségkívül a mi Stephan Schultz-unk (1713–1776) volt, aki az intézet alapítójának halála után átveszi annak vezetését. Schultz Kelet-Poroszországból 1739-ben érkezett Halléba, ahol először alapos nyelvi képzésben részesült. Bejárta Európát, s mindenütt kereste a kapcsolatot a helyi zsidósággal. Célja nem a meggyőzésen alapuló direkt térítés, hanem inkább a pietista értelemben vett megtérés segítése volt. A térítés szerinte Isten dolga, az ember csak *causa instrumentalis* lehet a folyamatban. Osztotta a felvilágosodás és a pietizmus közös alaptételét: az irodalom és az olvasás képes megváltoztatni az embereket. Ezért bármerre járt, nagy számban vitte magával és osztotta szét a hallei kiadványokat. Ez nem volt veszélytelen vállalkozás, Schultz élete végén írt, idézett monumentális munkájában sok szerencsés megmenekülésről számol be. Egyszer állítása szerint éppen Magyarországon, az Alföldön kergetik ki a zsidók egy faluból, ahol megpróbált nekik héberül prédikálni Jézusról, a Megváltóról,

² SCHULTZ, Stephan, *Der Leitung des höchsten nach*, 189.

³ Az intézményről és Schultzról Kalmár-monográfiámban írtam bővebben: HEGEDÜS Béla, *Prodromus: Kalmár György (1726–?) világáról*, Bp., Argumentum, 2008 (Irodalomtörténeti füzetek, 164), 68 skk.

miközben ők egyáltalán nem értettek héberül, viszont azonnal hamis prófétának tartották.

De vissza Ptolemais-ba a kaméleonhoz. Stephan Schultz haldokló útítársát ápolva egészen 1755 novemberéig a Usgate család vendége maradt, s onnan csak társa halála után hajózott el. 1755 őszén ugyanabban a házban, ugyanúgy a Usgate család vendégeként ott tartózkodott a magyar Kalmár György is.

Az 1726-ban született református Kalmár György (portréját ld. **Képtár** 12. kép) kalandos életéről már sok helyen beszámoltam. Ami fontos mostani történetünk – és a kaméleon – szempontjából, hogy 1749-es oxfordi disszertációja megjelentetése után még két évig Angliában maradt, majd egy nagy európai körúttal hazatért a Pápa melletti Tapolcafőre. Innen máig ismeretlen okokból – és máig ismeretlen anyagi forrásokkal – a Közel-Keletre, Egyiptomba, Konstantinápolyba utazott, majd onnan az elképzelhető legnagyobb, oroszországi kitérővel Königsbergen keresztül tért újra haza. Útja során mindenütt európai követek, konzulok vendége – sőt még korábban Itáliában katolikus püspökök fogadták és támogatták.⁴

Keleti útját rekonstruálva megállapíthattam, hogy Stephan Schultz és Kalmár György 1755 októberében három hetet együtt töltött Usgate angol konzul házában. S habár ez biztosan így volt, sajnos egyikőjük munkájában sem találunk erre konkrét utalást. Megjegyzendő, hogy Schultz útleírásának vége felé egyre szűkszavúbbá válik, az eseményeket már éppen hogy csak dokumentálja. Kalmár a konzul családján kívül is csupán „valamely kalmárok”-at említ. De ne feledjük, akkor és velük együtt ott kellett lennie Stephan Schultz akkor már bizonyosan megdögölt és preparált kaméleonjának is.

Kalmár 1770-ben megjelent latin nyelvű magyar grammatikájához csatolja nagy, saját meghatározása szerint *poema universale* műfajú hexameteres költeményét, a *Valóságos Magyar A-B-C*-t és a hozzá tartozó *Post Scriptumot*. Ebben a nagyjából öt és fél ezer sorban utazásai történetét, és az azok során a világról szerzett tapasztalatait kívánta megírni. Tervei szerint az *abc* minden betűjéhez írt volna legalább ugyanennyi verssort: hiszen a fennmaradt műve csak az A-betűhöz tartozó részt tartalmazza. Nos, ebben a már önmagában is gigantikus torzóban több oldalon keresztül foglalkozik a kaméleonnal. Nincs még egy „oktalan állat”, mely ilyen kitüntetett figyelmet kapna benne, talán a golyát – mint a

⁴ Kalmár életéről és utazásairól bővebben: HEGEDÜS Béla, *Prodromus...*, 54–68.

protestáns exemplumok állandó és gyakori szereplőjét – leszámítva. De feltűnően másképp fontos számára ez az állat, mint az annak egy példányát, annak tetemét a hallei *Wunderkammer*be helyező Schultz számára.

Habár Schultz megfigyelése az ormányát a saját nyaka köré tekerő kaméleonról meghökkentő, mégis érezhetően törekszik arra, hogy az érzékszervekkel elérhető – emlékezzünk a nagyítólencse említésére – legalaposabb leírást adja róla. A kaméleon ugyanis Európában egzotikumnak számított, a róla való tudás még akkoriban is nagyrészt Plinius *Természetráján* alapult. Ezért tartja fontosnak megjegyezni, hogy bizony nem csak levegővel táplálkozik – emlékezzünk: cáfolhatatlan állítása szerint a légy az nem levegő –, továbbá nem túl állatbarát kísérletekkel kitartóan bizonyítja, hogy valóban képes a színét megváltoztatni. Mostani történetünk szempontjából éppen ez a színváltoztatási képesség lesz igazán érdekes. Mint látni fogjuk, Kalmár György egészen másképp viszonyul az állat ezen képességéhez, mint Schultz.

Lukácsy Sándor a *Magyar bestiárium* című remek tanulmányában a következőképpen fogalmaz: „[A régiek a] természetben nem vizsgálható *jelenségeket*, hanem megfejtendő *jelentéseket*, hasonlóságon alapuló analógiákat láttak. Ezek fölfedezése és értelmezése volt a tudomány. Az analógiákat az anyagi és a szellemi világ között állították fel. A világ erkölcsi példatár, az állatok világa is.”⁵ A nagy, kora újkori tudománytörténeti fordulat után számunkra természetes, hogy egy „oktalan állatnak” vagy az érzékelhető világ bármely tárgyi jelenségének nincs külön megfejtendő jelentése, amennyiben annak létrejötte nem köthető az emberhez mint „okos állathoz”. Azt megelőzően viszont, mivel a világ kizárólag az isteni akarattal teremtetett dolgok összességét jelentette – nagyon leegyszerűsítve ez a *liber mundi*, a világ mint könyv-elmélet –, morális kötelessége volt az embernek a dolgok jelentésének megfejtésén ügyködni. Ebből a szempontból a zoológia jelentette a leghálásabb terepet, hiszen az állatok (legalábbis az érzékelőképességgel, korabeli szóhasználatnál elve: külső érzékenységgel bírók) a nagy hierarchikus rendben a legközelebb álltak az emberhez. A XVII–XVIII. századra, tehát a magyar nyelvű prédikációs irodalom klasszikus korára, Lukácsyt idézem: „a szimbolikus megfeleltetések tudományának jól kidolgozott hagyománya volt, elemei mint toposzok kerültek pl. a hitszónokok kezeügyébe.”⁶

⁵ LUKÁCSY Sándor, *Magyar Bestiárium* = LUKÁCSY Sándor, *Isten gyertyácskái*, Pécs, Jelenkor, 1994 (Élő Irodalom), 161–162.

⁶ LUKÁCSY Sándor, *Magyar Bestiárium*, 167.

Megjegyzendő, hogy egy állat bizonyos értelmezhető tulajdonságainak többféle variációja is létezhetett, a választást minden esetben az elhangzó szöveg célja és a beidézett bibliai locus határozta meg. Kalmár, mint látni fogjuk, a kaméleont az emberi színeváltozás, képmutatás analógiájaként írja le, de pl. a katolikus Káldi György *Az vásárnapokra-való prédikációknak első részében* az emberi akarat változékonyságát szimbolizálja vele, vagy pontosabban értelmezi annak tanító szimbólumaként.⁷ Lukácsy Sándor talán nem alaptalanul állapította meg, hogy a „régí predikációinkból össze lehetne állítani a hiányzó Magyar Bestiáriumot.”⁸

Valójában amúgy van egy bestiáriumunk magyar nyelven a korból: Miskolczi Gáspár 1702-ben megjelent *Egy jeles vad-kertje*, ami – némiképp ellentmondva Lukácsy tanulmányának – pontosan abból a hagyományból származik, mint az általa idézett predikációk. Ennek okát Miskolczi szépen megfogalmazza könyve bevezetőjében: a természeti vizsgálódás méltóságos voltát az adja, hogy annak „első találói és terjesztői [...] a világ kezdetitől fogva minden időben mind az Ekklesiában, mind a külső társaságban igen nevezetes és kegyes emberek voltak.” Evidens példaként hozza Ádámot, mármint az első embert, akinek „ebben való derék bölcsessége eléggé kitetszik, midőn minden élő állatoknak természetekhez illendő nevet tudott adni.”⁹

Az autoritás elve – még a tudós Apáczai Csere János szerint is, Ádám óta mindent kevésbé jól tudunk¹⁰ – tehát minden egyebet felülír, még a dolgok, adott esetben az állat érzékszervi megvizsgálását is. E Miskolczi Gáspár szerint jeles tudománynak a célját tekintve – eredményeinek applikációját értve ezalatt – három területen, három diskurzusban van haszna, úgymint: „1. a közönséges Discursusokban. 2. Mind a szent, mind a külső Írásoknak magyarázatjokban. 3. Az Isten szent nevének dicsőítésében.”¹¹ Tulajdonképp így érthető meg, hogy az autoritás elv felülír minden egyéb mást, hiszen anélkül elképzelhetetlen a 2. és 3. haszoncél teljesülése, bár belegondolva, az még az első, lehető legteljesebb megvalósulásához is elegendő. Így lehetséges, hogy a kaméleont nyilván

⁷ Idézi: LUKÁCSY Sándor, *Magyar Bestiárium*, 174.

⁸ LUKÁCSY Sándor, *Magyar Bestiárium*, 176.

⁹ MISKOCZI Gáspár, *Egy jeles vad-kert: Avagy az oktan állatoknak historiája*, szerk. STIRLING János, Bp., Magvető, 1983 (Magyar Hírmondó), 10.

¹⁰ Vö.: Kiss Farkas Gábor, *Teológiai disputáció „Az első emberpár hitehagyásáról”: Apáczai doktori értekezése és magyar fordítása = Apáczai Csere János emlékezete: „Én gondolkodom, azért vagyok”. Válogatás 350 év Apáczai-irodalmából*, szerk. Kovács Sándor Iván, Budapest, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2004, 202–224.

¹¹ MISKOCZI Gáspár, *Egy jeles vad-kert...*, 11.

sosem látott Miskolczi Gáspár Arisztotelészre hivatkozva¹² sokadjára leírja, hogy az állat tojásból kel ki, színét változtatni képes, gyíkformájú, s „többire mindenkor feltátott szájjal szokta a levegő eget beszíni”.

Néhány további, korábbi és másoktól származó megfigyelés felsorolása után aztán neki is lát a lényegnek, miszerint: „Félénk és egyszerűsmind igen álnok állat.”¹³ Egy „Továbbá”-megjegyzés után következik tulajdonképp a fent említett, lehetséges applikációk alapja több oldalon keresztül, amit így vezet be. „Jeles kiábrázoló képe ez nemcsak ama csalfa Alakosoknak [képmutatóknak – H. B.], hanem még az Udvariaknak [mai fogalommal kb.: a politikusoknak – H. B.] is” stb.¹⁴ Ehhez, vagy az ilyen típusú természetvizsgálathoz képest érthető meg Stephan Schultz lelkes állatvizsgálata, amivel a nyilván általa is ismert, hagyományozódott tényeket igyekszik cáfolni avagy igazolni.

Itt szeretnék utalni Margócsy Dániel *A hiteles zsiráf: Az egzotikum ábrázolása a reneszánszban* című tanulmányára.¹⁵ Annak jár utána, hogy hogyan lehetséges, hogy egy Piero di Cosimo megrendelésére készült festményen felbukkan egy konkrét zsiráf (ami ráadásul mai fogalmaink szerint is zsiráfnak *tűnik*), amit bizonyítottan sem a megrendelő, sem a festő nem látott? Sőt, soha semmilyen zsiráfot nem láthattak! Ennek magyarázata persze nem más, mint idézem: „akárcsak a humanista történettudomány, a természet vizsgálata is a filológiára hagyatkozott”. Margócsy jogos következtetése szerint a zsiráfautopszia a korban értett hitelesség szempontjából akár hátrányos is lehet.

Meg vagyok győződve róla – mi mást tehetnék –, hogy Kalmár György másfél éves keleti, közel-keleti utazása során láthatott kaméleont. Ha mást nem, hát Stephan Schultz halálában hamuszürkévé (vagy Miskolczi Gáspár szerint: sárgává) vált preparált példányát. A *Valóságos Magyar A-B-C*-ben az 1824. sortól az 1973. sorig foglalkozik az állattal, pontosabban az állat kapcsán az alakoskodó emberek megvetésére való voltával. A mű minden oldalán a tükör felett szövegtagoló, úgynevezett argumentumok találhatók, amelyek a kaméleon-rész esetében

¹² Természetesen nem lehet kizárni Plinius hatását sem: PLINIUS, idősebb, *Természetrész VII–VIII: Az emberről és a szárazföld élőlényeiről*, ford. DARAB Ágnes, Bp., Kalligram, 2014, [LI. 121], 263.

¹³ MISKOCZI Gáspár, *Egy jeles vad-kert...*, 175.

¹⁴ MISKOCZI Gáspár, *Egy jeles vad-kert...*, 176.

¹⁵ MARGÓCSY Dániel, *A hiteles zsiráf: Az egzotikum ábrázolása a reneszánszban = Margonauták: Írások Margócsy István 60. születésnapjára*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, HEGEDÜS Béla, VADERNA Gábor, AMBRUS Judit, BÁRÁNY Tibor, TESLÁR Ákos, Bp., rec.iti, 2009, 494–503.

a következők: *A színes hasonló a Kháméleonhoz; A Kháméleonnal egybe vetetik a színes; Hasonlatosság a Kháméleon és a színes között; majd háromszor: Kháméleon, s színes ember. S csak érdekességképpen jegyzem meg, hogy annyira megvetette az emberi színességet, alakoskodást, képmutatást, hogy a kaméleonok utáni első argumentum így hangzik: Rosszabb a töröknél a színes ember: tehát a képmutató személy még a muszlimnál, a hitetlennél is rosszabb ember.*

Kalmár sorra veszi az ókori, középkori zoológia összes kaméleonnal kapcsolatos közhelyét, leginkább az annak kinézetével kapcsolatosakat, s műve koncepciója, illetve az adott nagy tartalmi rész (*A színességről, vagyis tettetésről*) szempontjai szerint elemzi.¹⁶ Elsőre azért tűnik furcsának az eljárása, mert máshol azt írja, hogy azért vállalkozott nagy utazásaira, hogy a világot a saját szemével alaposan megismerje. Ennek ellenére habár alapos leírását kapjuk az állatnak, Kalmár sosem hangsúlyozza a személyes megfigyelés fontosságát. Vegyünk néhány példát:

Változtatja magát a *Chamaeleon* állat, úgy írják,
többire majd minden, vagy *akármelj színre*; mi csak van:
s változik, *amíhez közelebb esik, arra a színre...*¹⁷

Itt például nem is tagadja az *úgy írják* kitételrel, hogy szó sincs autopsziáról, miközben az analógián alapuló világértelmezés szempontjából éppen a színváltoztató képesség az állat legfontosabb tulajdonsága. Kalmár szerint pl. ebből következik, hogy a „kettős szívű, gonosz ember” *mindenben* hasonlatos hozzá.

Az analógia működtetésére hozott következő példammal azt szeretném demonstrálni, miként válik az állat egy feltételezett tulajdonságának látszólag alapos ismerete, leírása valójában bizonyos morális deficiittel bíró emberek leírásává:

Vére ez állatnak nincsen; csak a *két' szeme* környűl,
s a *szívében...*¹⁸

¹⁶ Kalmár esetében szinte biztosan állítható, hogy Pliniusra hagyatkozott, vö. PLINIUS, *Természetrész VII–VIII...*, 263.

¹⁷ KALMÁR György, *Valóságos Magyar A-B-C* = KALMÁR, Georgius, *Prodromus idiomatis Scythico-Mogorico-Chuno-(seu, Hunno-)Avarici...*, Pozsony, J. M. Landerer, 1770, 204–426, 274. Kalmár György *Valóságos Magyar A-B-C* című művéből származó idézeteket az eredeti nyomtatott írásmódnak megfelelően közlöm – H. B.

¹⁸ KALMÁR György, *Valóságos Magyar...*, 275.

Máris adott az analógia a „sok színű” képmutatókkal:

...A sok színű 's hízelkedik inkább
szemmel; azért, mert néha megesmérhetni szaváról:
és, ha a szívében nem forna, buzogna, leginkább
az ő gonosz véri; kettős szívű se lehetne.¹⁹

Egy másik megjegyzése utalhat akár személyes tapasztalatra is, hiszen, habár megemlíti más szerzők is az állat hosszú farkát, a hasonlat, amivel Kalmár ábrázolja éppen az álnoksággal szembeni elutasítását erősíti:

E' kicsiny állatról illik megrovnod azonban:
hosszu a farka igen, s vékonyka, a vége kiváltkép':
s azt úgy szokta soros pereczessen kögybe tekerni,
mint a vípera szokta magát kerekíteni tekertsbe.

S az ebből levont következtetés:

Ugy a hasadt nyelvűnek az ő szép mézge beszéde
fortsa, tekervényes gyakrabban, s hosszú kerengő²⁰

Így válik a viperához hasonlított, feltekeredett kaméleonfarok a John Locke-i értelemben vett retorikaellenesség metaforájává.

Kalmár saját bevallása szerint is imádja a magyar nyelvet, azt bármely gondolat, tudományos eredmény kifejtésére alkalmasnak tartja – ne feledjük, könyve 1770-ben, a nyelvújítás nevű korszak előtt jelent meg. Ehhez nem riad vissza a meglepő szóalkotásoktól sem, néha pedig meglévőket használ furcsa jelentésben, amihez csillapodni nem képes etimologizáló hajlama ad biztos alapot.

Mint e' kicsiny állatkának mind horgas a körme,
színte úgy a színes valamit horgász ki belőled²¹

A továbbiakban rendkívül érzékletes leírását adja annak, hogy a kaméleon képes kidülledt szemeit egymástól függetlenül mozgatni, s folyamatosan lesben áll prédára várva, hiszen sosem hunyja azt be.

¹⁹ KALMÁR György, *Valóságos Magyar...*, 275.

²⁰ KALMÁR György, *Valóságos Magyar...*, 276.

²¹ KALMÁR György, *Valóságos Magyar...*, 277.

Az állat orráról tett leírása azonban szerintem árulkodó.

E' csuda kís állatnak az *orrocskája* hasonló
a *disznóé* hoz. S vajjon mi jut itten eszembe?
Mint röhög a disznó, s kerget, ha ríj a malaccza!²²

A „vajjon mi jut itten eszembe” kitétel szerintem megerősíti feltételezésemet, hogy Kalmár látott kaméleont, s annak orrát a disznóéhoz tartotta hasonlóknak, amiről önállóan, példát nem figyelembe véve jutott eszébe valami. Viszont az arisztotelészi-pliniuszi hagyományból következő leírása újra elbizonytalanít:

...semmit nem eszik, sem iszik; csak az *egy levegővel*
éldegel! Óh s minemű *tudományt* hozok én ki el e'ből!²³

A moralizáló „kihozott tudományát” most elhallgatom, inkább a feltételezésemet szeretném megosztani: Kalmár látott egy kaméleont, de az nem élt, hiszen amikor az állatnak olyan tulajdonságát kéne leírnia, amely feltételezi az életfunkciókat (színváltás, evés), akkor mindig az autoritás hagyományára támaszkodik. Más esetekben művében elégséges egy kitömött példány is a megfigyelésekhez. S mint tudjuk Stephan Schultznak volt egy preparált kaméleonja. A jelek szerint Kalmár nem hitte el Schultznak, hogy az a kaméleont látta legyet enni. Schultz ezért tartja fontosnak hangsúlyozni nagy művében, hogy a légy az nem levegő! S mivel ezen összevesztek, meg sem említik egymást az utazásukról szóló későbbi írásaikban.

Tanulmányomban arra a nagyon egyszerű kérdésre kerestem a választ: vajon befolyásolta-e a kora újkori, újkori szövegfeldolgozást és szövegalkotót az értelmezés és az alkotás során az, hogy amúgy mit gondolt a kaméleonról? Azt gondolom, igen.

²² Az utolsó sor akár közmondás is lehetne, de eddig még nem találtam nyomát. A „röhög” szó itt természetesen ’röhög’ jelentésben áll. KALMÁR György, *Valóságos Magyar...*, 278.

²³ KALMÁR György, *Valóságos Magyar...*, 278.